

Český Těšín határátkelő, Csehszlovákia, 1965.

Fortepan / Chuckyeager tumblr

===== *Krajcsír Lukács* =====

/// **Megtévesztésből jeles**

A csehszlovák állambiztonság *Kámen* fedőnevű akciója

=== **Bevezetés**

Az 1948-as hatalomátvételt követően a Csehszlovákia Kommunista Pártja (*Komunistická strana Československa, CSKP*) számára az egyik legnagyobb kihívást Csehszlovákia határainak megfelelő ellenőrzése, az embercsempész-útvonalak kontroll alatt tartása, valamint a potenciális emigrálók beazonosítása és elfogása jelentette. Különösen azok okoztak sok fejfájást a hatóságoknak, akik az amerikaiak által megszállt német területekre (Bajorország) kívántak eljutni, hiszen a terep megfelelő ellenőrzésének nehézsége, a már működő embercsempész-hálózatok tevékenysége és a nyugati szolgálatok segítségével egyaránt hozzájárult a sikeres szökésekhez. Mivel ekkoriban még nem létezett egységes határőrző szerv, a többi fegyveres testülethez¹ hasonlóan az 1945-ben felállított csehszlovák Állambiztonság (*Státní bezpečnost, StB*) szintén kivette részét a feladtból. Viszont néha elég szokatlan eszközökkel és módszerekkel élt: nemcsak saját embercsempész-hálózatokat működtetett, hanem álhatárátkelőket hozott létre, ahol amerikaiaknak és németeknek beöltözött StB-ügynökök várták a potenciális emigrálókat, elhitetve velük, hogy már a „szabad

¹ = Egészen a Határőrség (*Pohraniční stráž*) 1951-es felállításáig nem létezett egységes, egész Csehszlovákia területére kiterjedő határellenőrző szerv. Bár hivatalosan az 1945-ben létrehozott belügyi Nemzetbiztonsági Testületnek (*Sbor národní bezpečnosti, SNB*) egyik legfontosabb feladata volt a határvédelem (kezdetben három határőrző ezredet állítva ki ebből a célból), de minden jelentősebb minisztériumnak és fegyveres testületnek megvolt a saját, határellenőrzési feladatokat ellátó részlege/egysége – sőt külön volt a cseh és külön a szlovák részekben. Így az SNB-nek legtöbbször bizonyos határszakaszokat és feladatokat, illetve ügyeket át kellett adnia a Csehszlovák Hadseregnek, a rendőrségként funkcionáló Közbiztonságnak, a szlovák részekben működő nemzetbiztonságiaknak és az Ukrán Felkelő Hadsereg miatt létrehozott Határmenti Területek Biztosítása nevű egységeknek, az akkoriban még teljesen elkülönülve működő Pénzügyőrségnek és Vámügyőrségnek, a Népi Milíciáknak, valamint az Állambiztonságnak – mindezekből kifolyólag gyakran egymással is rivalizáltak, nem osztottak meg minden határvédelemmel kapcsolatos információt, és még lejárató tevékenységet is folytattak egymás ellen.

világban” járnak. A majdnem három éven át működő operatív akciónak a *Kámen* (‘kő, határkő’) fedőnevet adták. Ezt a rendszerváltás és a szétválás utáni cseh és szlovák történetírás az egyik leghírhedtebb, legkiterjedtebb és a máig legtöbb megválaszolatlan kérdést maga után hagyó StB-műveletként tartja számon – népszerűségét jól mutatja, hogy monográfiák, dokumentum- és egész estés filmek tucatjai, sőt még egy német nyelvű musical (!) is készült belőle.²

Ennek a tanulmánynak a célja, hogy a magyar olvasóval is megismertesse a *Kámen* történetét, miközben betekintést nyújt a Magyarországgal szomszédos Csehszlovákia állambiztonsági szervének gyakorlati működésébe is. Mivel a magyar történetírás egyáltalán nem foglalkozott a témával, a tanulmány alapját a prágai Állambiztonsági Szolgálatok Levéltárában (*Archiv bezpečnostních složek, ABS*) fellelt dokumentumok adják.³ Az archívumi források ugyanakkor hiányosak és nem egy esetben ellentmondásosak is, ezért szükségessé vált a témát feldolgozó legfontosabb angol és cseh nyelvű szakirodalmat éppúgy áttekinteni, mint a cseh médiából származó néhány releváns cikket idézni.

= = = Minden kezdet rejtélyes

A *Kámen*-akció végrehajtásával a csehszlovák Belügyminisztérium (*Ministerstvo vnitra*) BAa jelzésű Belső Államvédelmi Főcsoportfőnöksége (*Vnitřní státní bezpečnost*) követésekre és nyomozásokra szakosodott IV. csoportfőnökségének 3. részlege (*oddělení*) foglalkozott, amely egyben a „provokációs” műveletek megszervezéséért is felelt. Ezzel párhuzamosan adminisztratív, anyagi és személyzeti segítséget kaptak az StB Budějovicében, Karlovy Varyban, Klatovyban és Plzeňben lévő megyei (*kraj*) parancsnokságaitól. Továbbá néha az amerikai hadsereg kémelhárító szerve (*Counterintelligence Corps, CIC*) elleni küzdelemre „szakosodott” 28. részleg és az amerikai állampolgárok elleni tevékenységekkel foglalkozó 29. részleg információkkal és tanácsokkal látta el őket.⁴

A cseh állambiztonsági levéltár anyagai, illetve a témát feldolgozó szakirodalom több tucatnyi akcióban részt vevő tiszt és alkalmazott nevét sorolja fel, de a főszereplőnek rendszerint egy „trojkát” neveznek meg: Evžen Abrahamovičot (gyakran használt álneve *Dr. Evžen Brezá*), Amon Tomašoffot (fedőnevei: *F-7, Tony*) és Emil Orovant (fedőnevei: *Oliva, Oto*). A köztük lévő erős köteléket tökéletesen ismerteti az egyik értékelés, melyben azt írták, hogy „az egész trió egy kollektívának tűnik, amelynek tagjai nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz, noha egye-

2 = = Krupka, 2024.

3 = = Egészen pontosan a K fondban (*Svazková agenda, Operatív akták; a továbbiakban: f. K.*) fellelt Különleges vizsgálati anyagok (*Sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy, ZV*) 122-es jelzésű kötetei.

4 = = ABS, f.K., ZV-122MV.Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.; ABS, f.K., ZV-122MV. Záznam pohovoru s. Evžem Abrahamovičem [Evžen Abrahamovičcsal készített interjú átirata], 1963. január 25.

lőre a függési viszonyok nem ismertek, és éppúgy ismeretlen célok elérése érdekében dolgoznak együtt”.⁵

Evžen Abrahamovič (1921–2013) a gimnáziumi évei alatt aktív közösségi és szervezési feladatokat látott el a fiatalokat tömörítő, baloldali cionista szervezetekben. Ezért és a kommunista eszmék nyílt hirdetése miatt az 1939-es német megszállást követően az auschwitzzi koncentrációs táborba zárták, majd *később elhurcolták Dachaubá*, de sikerült túlélnie a szörnyűségeket. 1946. január 1-jén belépett a CSKP-ba, és orvosi tanulmányokat folytatott a *Károly Egyetemen*. *Az egyetemi évei* alatt bekerült a Nemzetbiztonsági Testületbe (*Sbor národní bezpečnosti, SNB*), és rohamos gyorsasággal emelkedett fel a ranglétrán – az 1948-as kommunista hatalomátvétel idején már állambiztonsági hadnagyként szolgált. Bár eredetileg a Prágai Biztonsági Főosztály (*Zemský odbor bezpečnosti Praha, ZOB-P*) angolszász ügyekkel foglalkozó osztályain dolgozott, de 1948 elején átirányították a BAa IV. csoportfőnökséghez, és kinevezték a 3. részleg helyettesének.⁶

Amon Tomašoff (1922–1953) egy pozsonyi zsidó ügyvédcsalád gyermeke volt, akinek a szülei megengedhették maguknak, hogy egy londoni reálgimnáziumban (*Sir John Cass Institute*) taníthassák a fiukat. Az 1938-as *müncheni döntés* után már nem tért vissza Csehszlovákiába. Először angol gazdánál dolgozott, majd a második világháború kitörése után csatlakozott a norvég haditengerészethez – innentől kezdve annyira kalandos és kusza a története, hogy a róla tanulmányt író történészeknek (például Prokop Tomeknek) sem sikerült pontos képet kapniuk az illető valódi életútjáról, mivel önéletrajza tele van erős túlzásokkal és ferdítésekkel.⁷ Egy dologban viszont kétségtelenül igazat mondott, és ennek valóságáról az állambiztonsági tisztek szintén meggyőződhetnek: a nyelvek csak úgy ragadtak a férfirra, hiszen Tomašoff tudott vagy legalábbis értett angolul, arabul, dánul, franciául, hindiül, lengyelül, magyarul, németül, norvégul, oroszul, olaszul, spanyolul és svédül.⁸ A háború után visszatért Prágába, és először külpolitikai újságíróként próbált meg elhelyezkedni. Csakhogy amikor Dániába készült tudósítónak, és a vízumigényléshez kikérte az erkölcsi bizonyítványát, a hatóságok kihallgatták, s feltűnt nekik Tomašoff rendkívüli „sokoldalúsága”. Abrahamovičhoz hasonlóan először a ZOB-nál kapott állást, de a Belügyminisztérium úgy ítélte meg, hogy ő egy „*univerzális ügynök*”, vagyis „bármely területre és akármelyik országban alkalmazható”.⁹ Bár az év végére már „elbocsátották” a ZOB-ból, és „*látványosan elutasították*” a CSKP-ba való felvételét, ez valójában mind Tomašoff fedését szolgálta,

5 = = A belügyi jelentést idézi Tomek, 2005: 10.

6 = = ABS, f. K., ZV-122MV, BAa IV. sektor. Jelentés, dátum nélkül.

7 = = Tomek, 2005: 6–7.

8 = = ABS, f. K., ZV-122/A MV. List Tomašoffa [Tomašoff levele], dátum nélkül.

9 = = ABS, f. K., ZV-122 MV. Záznam pohovoru Zdenkem Kettnerem [Zdeněk Kettnerrel készített interjú átirata], 1963. január 8.

ezáltal hitelesítve a „kommunistaellenes” újságíró imázsát. A kezdetben F-7-es kódjelzésű, a „Tony” fedőnevet kapó férfira hamarosan a kényes külföldi megbízások vártak – sajnos a levéltári dokumentumok hiánya miatt az 1948 előtti időszakra vonatkozóan a cseh és szlovák historiográfiának mindösszesen egyetlenegről van biztos tudomása, amikor beszivárgott egy Belgiumban működő emigráns csoportba, és belülről verte szét azt.¹⁰

Emil Orovan (1922–?) már gyerekkorában szimpatizált a szocialista eszmékkel, és „elszántan küzdött a munkásosztály jogaiért”. Csehszlovákia megszállása után először Szlovákiába, végül Palesztinába utazott, és csatlakozott a második világháború közel-keleti és észak-afrikai hadszíntereit végigharcoló II. csehszlovák gyalogosászlóaljhoz. A háború után elsőik között lépett be az új Belügyminisztériumba, és a ZOB-nál kezdte meg a pályafutását, mint az angolszász ügyekkel foglalkozó szakértő. A BAa IV. csoportfőnökségnél kötött ki és egészen 1949. május 1-jéig annak vezetőhelyettese volt. „Oliver” fedőnév alatt tevékenykedett és több letartóztatást vezetett le, illetve nyomozást végzett, de lényegében megkerülhetetlennek számított mindenfajta angolszász vonatkozású ügyben.¹¹

Bár a korábban említett „trojka” tekinthető a *Kámen*-akció központi szereplőjének, rajtuk kívül szükséges még néhány másik személyt is bemutatni, akik tevékenyen hozzájárultak az egész művelethez. Az egyik ilyen a „Jonny” fedőnevű František Hejný volt. A harminc év körüli prágai lakost jelölték ki a fedett embercsempészet-hálózat vezetőjének, aki kezdetben Josef Janoušekkel¹² együtt szervezte a kiutazásokat és tartott fenn kapcsolatokat a különböző csehszlovák határrendészeti szervekkel. Nagyon fontos még kitérni Stanislav Liška (1911–1980) századosra, a délnyugat-csehországi Domažlicei járás határvédelemmel foglalkozó SNB-erőinek parancsnokára is. Ő már a német megszállás előtt a régióban szolgált, és a háború alatt alaposan kiismerte a környéket. Ezért rábízták a Všeruby határátelők ellenőrzését, mivel ez a csehszlovák–német határ egyik legnehezebben védhető, ellenőrizhető szakaszán feküdt. Amiről viszont nem tudtak a csehszlovák hatóságok, hogy az amerikai CIC már 1945 végén beszervezte Liškát, aki rendszeresen adott át információkat a csehszlovákiai történésekről és a határokon zajló mozgásokról.¹³ 1947-ben felvételt nyert a CSKP-ba, és mivel az SNB egyik legsikeresebb határvadász egységét vezette az 1948-as kommunista hatalomátvétel idején, az StB bevonta a készülő műveletbe – természetesen közben nem sejtve, Liška milyen szolgálatot tesz az amerikaiaknak.

10 == Tomek, 2005: 13–14.

11 == ABS, f. K., ZV-122MV. Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

12 == Janoušeknek egy idő után elege lett az egész átverésből. 1948 májusában Pozsonyon keresztül megpróbált átszökni Ausztriába, de az „embercsempész kollégája”, egy bizonyos „Hardy” (aki a feltételezések szerint valójában az StB *agent provocateurje* volt) feldobta őt, és határátlépési kísérlete során letartóztatták. Későbbi sorsáról nincs információ.

13 == Šiška, 2019.

Miközben a *Kámen*-akció résztvevőit illetően nincs vita a témával foglalkozó szakirodalomban, addig más területen még mindig sok a kérdőjel. Például arról, hogy mikor „élesztették” a műveletet. Annyi biztos, hogy az 1948-as februári kommunista hatalomátvétel után indították el, de az évekkel, évtizedekkel későbbi kihallgatások során szinte mindegyik részt vevő StB-tiszt más-más kezdődátumot adott meg – még az egész akció végrehajtásáért felelős Abrahamovič sem tudta (akarta?) pontosan megmondani.¹⁴ Ennél még rejtélyesebb, hogy valójában ki tekinthető az igazi ötletgazdának: saját csehszlovák elképzelés vagy más ország(ok)-tól átvett módszer volt-e? Az állambiztonsági levéltári források egy része és Tomek történész az 1956-ban disszidált StB-tisztre, Miroslav Pich-Tůmára hivatkozva azt állítja, hogy az egész Josef Stehlíknek, az StB Plzeňi Területi Iroda vezetőjének fejéből pattant ki.¹⁵ Ugyanakkor a feldolgozott állambiztonsági levéltári források másik fele azt állítja, hogy valójában Tomašofftól származik az ötlet. Miután az F-7-es ügynök végzett a belgiumi kiküldetésével, a Csehszlovákiába való visszatérése során megállt pihenni a németországi Passauban. Itt találkozott a második világháború alatt megismerkedett amerikai katonákkal, köztük a CIC-ügynökeivel is, például Andrew Gruber nevű törzstiszttel (*field officer*) – aki tévesen azt hitte, hogy Tomašoff valójában a nyugati ügynökségek szolgálatában álló fedett ügynök. A beszélgetésük során utóbbi megtudta, hogy miképp zajlik a német határőrök által elfogott, de amerikaiaknak átadott (nem csak csehszlovák) menekültek kihallgatása, elszállásolása vagy esetleges visszatoloncolása. Többek között megismerte a kommunisták kiszűrésére használt módszereket; például olyan kérdéseket tettek fel a csehszlovák emigrálóknak, hogy „mit gondolnak Benešről, Jan Masaryk külügyminiszterről, vagy a kommunista belügyminiszter Václav Nosekről?”¹⁶ Amikor Tomašoff visszatért Csehszlovákiába, a feljebbvalóinak felvetette egy „álhatárral” kapcsolatos javaslatát – és azonnal megkapta a zöld jelzést a Belügyminisztériumtól.¹⁷

Igor Lukeš történész viszont a kutatásai során arra jutott, hogy a csehszlovákok valójában csak átvették és a helyi viszonyokhoz igazították a szovjet Belügyi Népbizottság (НКВД) által előszeretettel alkalmazott módszert. A szovjet belbiztonsági erők ugyanis már a második világháború előtt saját álembercsempész-hálózatokat hoztak létre, hamis papírokat és útleveleket állítottak ki és elvitették a potenciális emigrálókat a Szovjetunió balti államokkal és Lengyelországgal közös határszaka-szaira. Itt eljátszották velük a „határátlépést” és azt is, hogy az ottani hatóságok hallgatják ki őket. A megkönnyebbült „emigrálók” ezután szinte mindent elmondtak az útról, a szervezkedéstől és a további lehetséges követőikről, rokonaikról, ismerő-

14 == ABS, f. K., ZV-122MV. Záznam pohovoru s. Evžem Abrahamovičem [Evžen Abrahamovičsal készített interjú átirata], 1963. január 25.

15 == ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.; Tomek, 2005: 18.

16 == ABS, f. K., ZV-122/A MV, Tomašoff jelentése, 1948. március 9.

17 == Tomek, 2005: 15.

seikről, ezután az NKVD-ügynökök felfedték a kilétüket, letartóztatták az illető(ke)t, és a kihallgatás során megnevezett személyeket munkatáborokba zárták. Ennek a gyakorlatnak a második világháború után sem vetettek véget: dezertálásra bírták a Vörös Hadseregnek Németország területén állomásozó katonáit, akiket, miután átlépték az „álhatárt” és kihallgatták őket, legtöbbször a helyszínen kivégeztek.¹⁸

Bár a *Kámen*-akció pontos eredete körül még mindig sok a kérdőjel, annyi bizonyos, hogy magáról a műveletről nem született egységes forgatókönyv, amelyet az StB mindenhol és minden körülmények között alkalmazott volna. Ehelyett egy „kiinduló” minta létezett, de az teljes mértékben a részt vevő állambiztonságiakra volt bízva, hogy miképp illesztik a körülményekhez, a környezethez és az áldozatokhoz, ezáltal nagy rugalmasságot biztosítva az *agent provocateur*ökből álló hálózatnak a „finomhangoláshoz”.

Evžen Abrahamovič

Emil Orovan

Amon Tomašoff

A *Kámen*-akció három legfontosabb szereplője.

Forrás: Youtube.com

== Eljutás az „álhatárhoz”

A *Kámen*-akció kiindulópontja kezdetben Prága volt, az StB csak a fővárosban vagy annak közvetlen agglomerációjában élő ellenzéki és antikommunista egyénekre koncentrált. Viszont miután a Belügyminisztérium megyei kirendeltségeit jobban bevonták a folyamatba, már Brnóban, Klatovban és Plzeňben is zajlottak a „táborzások”. Az állambiztonság legelőször olyanokat választott ki, akik ismertek voltak a kommunista rendszerrel és párttal szembeni kritikáikról, netán valamiféle aktív politikai, gazdasági, kulturális stb. tevékenységet folytattak a két világháború közötti időszakban vagy a Harmadik Köztársaság (1945–1948) alatt. Ezenkívül

¹⁸ == Lukes, 2011: 2.

külön hangsúlyt fektettek azokra a katonákra, akik a második világháború alatt a nyugati szövetségesek parancsnoksága alá tartozó valamely csehszlovák kontingensben harcoltak, mint a II. Csehszlovák Gyalogoszászlóalj–Kelet, a Brit Királyi Légierő (RAF) 3II. csehszlovák bombázó-, valamint 3IO. és 3I2. vadászszázada vagy a nyugat-franciaországi hadszíntéren küzdő I. független csehszlovák páncélos dandár.

A kiszemelt áldozatokat először egy olyan StB-ügynök kereste fel, aki az amerikai nagykövetségen dolgozó vagy üzleti világban jártas amerikainak adta ki magát. Miután az *agent provocateur* szóba elegyedett a célszeméllyel (néha annak párjával, feleségével, barátaival), közölte vele, hogy ő valójában a CIC alkalmazottja,¹⁹ és – az StB-be beépített kettősügynökök révén – információi vannak arról, hogy hamarosan le fogják tartóztatni az illetőt. Azért, hogy növeljék az áldozatra nehezedő nyomást, még a megkeresés előtti napokban „látványosan” követték az utcán, házkutatást tartottak nála (nem tüntetve el a nyomokat), ismeretlen telefonhívásokat kapott (sokszor nem szóltak bele), vagy letartóztatták a családtagjait/ismerőseit, ezáltal erősítve a célszemélyben azt az érzést, hogy sürgősen el kell hagynia az országot, mert hamarosan ő is sorra kerül. Amennyiben az áldozat kételkedett volna, hogy az amerikaiak egyáltalán miért vesződnek annyit a figyelmeztetésével és kimenekítésével, akkor a CIC-ügynök biztosította őt, hogy a kapcsolatai/tapasztalatai/tudása nagy hasznára lehetnek az Egyesült Államoknak és a „szabad világnak”, s ezért bármilyen kockázatot hajlandóak vállalni. Ha a célszemély beleegyezett az „amerikai segítségbe”, akkor a fedett StB-ügynök nem adott neki sok gondolkodási időt, mindössze egy telefonszámot vagy egy találkozási pont címét tartalmazó cetlit nyomott a kezébe azzal a kiegészítéssel, hogy mindössze pár óra, maximum egy nap áll a rendelkezésére a dolgai rendezésére és az útra való felkészülésre.

Ezen a papíron a már említett Josef Janoušek és/vagy František Hejny elérhetőségei voltak feltüntetve – miután viszont Janoušek megpróbált megszökni az országból, az StB inkább a saját *agent provocateur*jeit alkalmazta a feladatra, többségében nőket (pl. Milena Marková), hogy így oszlassák el az áldozatok kezdeti bizalmatlanságát.²⁰ Természetesen az embercsempészek még inkább sürgették a menekülni vágyókat, de tekintettel az idő rövidségére, „nagyvonalúan megengedték”, hogy az áldozat a nála lévő készpénzzel, ékszerrel vagy bármilyen könnyebb ingóval fizessen. Sőt arról is biztosították az illetőt, hogy majd az amerikaiak fogják kifizetni a különbözetet, ezzel is erősítve azt az illúziót, hogy az áldozat mennyire fontos és különleges a Nyugat számára. Átlagosan 7–10 000 csehszlovák koronában²¹ (Kčs) határozták meg az összeget, de egyes jómódú családok esetében

19 == Néha viszont az *agent provocateur* azt mondta az áldozatnak, hogy ő az 1946-ban alapított Nemzetközi Menekültügyi Szervezet (*International Refugee Organization, IRO*) tisztviselője.

20 == ABS, f. K., ZV-122MV, Čj. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

21 == Az 1950-es években a csehszlovák korona árfolyama: 1 dollár = 7 korona, 1 rubel = 1,8 korona, 1 korona = 1,6 forint.

nem volt ritka, hogy 70 000 korona „csempészdíjat” kértek el.²² A szervezők rendszerint megtiltották a „leendő határsértőknek”, hogy bármiféle tömegközlekedési járművet vegyenek igénybe. Ha az illetőnek volt saját gépkocsija vagy motorkerékpárja, azt is kockázatosnak minősítették, mert a magyarizáció szerint a rendszám alapján arra már vadásznak a hatóságok. Ezért egy előre megbeszelt helyen az embercsempészek saját – valójában a Belügyminisztérium tulajdonába tartozó – autón, teherautón vitték el az áldozatot. Amennyiben szükségessé vált a pihenő, vagy el kellett tölteni valahol egy éjszakát, akkor a délnyugat-csehországi Kdyněben lévő „Kék Csillag” (*Modrá hvězda*) nevű szállodát használták – ahol csak StB-tisztek és ügynökök tartózkodtak, és adták ki magukat turistáknak vagy a személyzet tagjainak. Itt az „emigrálók” teljes ellátást kaptak, miközben biliárdoztak és a tulajdonos feleségével beszélgettek, aki igyekezett megnyugtatni őket, és bátorságot önteni beléjük az előttük álló úthoz. Miután elhagyták a szállodát, a célszemélyt a német területekkel határos cseh vidékre vitték. Ezt azzal magyarították, hogy egyedül csak a bajorországi szakaszon állomásoznak amerikaiak – ezzel még hihetőbbé téve a műveletet, mert a többenél, vagyis Ausztria északi részén (1955-ig) és a később-

A Kámen-akció legfontosabb ál-határátkelőhelyei 1948–1952.

Forrás: Lukes, 2011: 4.

22 = = Lukes, 2011: 5.

bi Német Demokratikus Köztársaság területén a szovjetek állomásoztak, így ott eleve kudarcra lett volna ítélve bármiféle próbálkozás.

A *Kámen*-akció kezdeti, legjobban kidolgozott és lényegében legtöbbször alkalmazott átkelési pontja Všeruby volt, de további hamis határátkelőket építettek ki Aš, Cheb, Domažlice, Kdyně, Svatý Kříž, Tři Sekery u Mariánských Lázní mellett is, igaz, ezekről jelenleg már lényegesen kevesebb adat ismert. A *Kámen*-akcióban az egyik fő szempont az volt, hogy a terep legyen nehéz, de nem átjárhatatlan, illetve a környéken lévő településeken vagy ne lakjon senki, vagy csak a rendszerhez hű személyek. Így nem meglepő, hogy a csehszlovák hadsereg által pár évvel korábban kitelepített szudétanémet falvakat érte az a „megtiszteltetés”, hogy ők kaphatták meg a „bajor település” szerepét. Ugyanis látva a német építészeti stílust és feliratokat (a cseh nyelvűeket eltüntették), a „határsértő” tényleg úgy érezhette, hogy már Nyugat-Németországban jár. Mivel a bajor–csehszlovák határ mentén élő szudétanémetek helyére rendszerhű cseheket és szlovákokat telepítettek be, az StB-nek attól sem kellett tartania, hogy valaki esetleg figyelmezteti az áldozatokat a csapdára.²³

== (Vissza)szökés

A tanulmányban a *Kámen*-akció gyakorlati végrehajtását ismertetem, méghozzá Všerub u Domažlic példáján keresztül, amit az állambiztonsági iratokban és a szakirodalomban a leggyakrabban említenek. Ennek határában helyezkedett el a Myslív nevű község, melynek egykori létezésére már csak egy transzformátor torzója utal.²⁴ Az áldozatot egy magát helyi embercsempésznek vagy korrupt határőrnek kiadó személy várta a találkozási ponton. A „határátlépést” mindig sötétedés után vagy ködös időben kísérelték meg, sohasem fényes nappal, jó időjárási körülmények között, így az emigráló mindig ki volt szolgáltatva az embercsempésznek, aki megszabta az irányt, elmondta a főbb jelszavakat, köszönési formákat, neveket, amelyeket az átengedés érdekében közölnie kell a „német határőrökkel”. Ha a „száraz-földi révész” esetleg a motivációjáról faggatták, akkor rendszerint anyagi nehézségekkel vagy bosszúval (pl. szudétanémet rokonait, ismerőseit kitelepítették) indokolta a részvételét, miközben folyamatosan siettette a „határsértőket”, kérte a pénzt, és aggodalmaskodott a csehszlovák határőrök jelenléte miatt, ezáltal is hitelesítve az egész színjátékot.

Všerub u Domažlic mellett állomásozott az SNB egyik határszázada, amelyet a már említett Stanislav Liška százados vezetett. A művelet vezetői parancsba adták neki, hogy a beosztottjait ne a valódi határvonalon, hanem attól maximum

²³ == Jandečková, 2013: 87.

²⁴ == 1930-ban 56 ház állt és körülbelül 266 szudétanémet élt Myslívben. 1946-ban kitelepítették őket, helyükre „megbízható cseheket” költöztettek be, de aztán 1950-ben őket is átköltöztették.

két kilométerrel hátrébb állomásoztassa és járőröztesse, de ha az StB épp emberhiánnyal küszködött, akkor mindig tőle „kértek kölcsön” megfelelő személyeket.²⁵ Sőt néha Liškát arra kényszerítették, hogy tegyen úgy, mintha régi ismerőse és tettestársa lenne a „Jonny” fedőnevű embercsempész, s a százados maga vezesse át az emigrálót az álhatáron. Ugyanis a rangját felhasználva meg lehetett magyarázni a „határsértőknek”, hogy miért engedik át őket olyan könnyen az SNB-ellenőrzőpontokon, vagy honnan ismeri ilyen jól a határőrök beosztását, hogy mindig el tudják kerülni őket.

A Všerub u Domažlic – Myslív vonalon egy tó mellett történt meg a „határát-lépés”: az elhelyezett táblák szerint az út egyik fele még „Csehszlovákia”, a másik fele ellenben már „Németország” (1949-től a Német Szövetségi Köztársaság, NSZK) területén feküdt, ezáltal elhitetve az áldozattal, hogy az előttük lévő település nem más, mint a bajorországi Neukirchen, de az valójában még Myslív volt. Az „emigráló” legelőször német egyenruhába bújtatott SNB-s őrzőbe botlott. Ennek tagjai František Martin, Bohumil Mikeš, Václav Strouhal és Václav Šnaidr voltak, akiket német nyelvtudásuk miatt választottak ki. A Cseh-Morva Protektorátus idejéből hátrahagyott uniformisba bújtatták őket, amelyekről eltüntették a náci jelzéseket. Szükséges megjegyezni, hogy az akció szervezői itt némi kockázatot vállaltak, de bíztak abban, hogy az áldozat nincs tisztában a német hatóságoknál bekövetkezett változásokkal, izalmában nem veszi észre a különbséget a háború utáni német *Grenzenpolizei* (határrendőrség) uniformisai és a háború alatti katonai egyenruhák között.²⁶ Emellett német kézfegyverekkel szerelték fel őket, ami szintén nem bizonyult nehéz feladatnak, mert a csehszlovák fegyveres erők még évekkel a háború után is nagyrészt a Harmadik Birodalom számára gyártott lőfegyvereket és felszereléseket használtak.

Ezután az álhatárőrök vagy elküldték az egyik tagjukat a „közeli amerikai bázisra”, vagy a helyszínen tartózkodó amerikai tiszthez vitték az illetőt. Amennyiben az áldozat furcsállotta volna az ilyen magas rangú tiszt (rendszerint ezredes) személyes jelenlétét, akkor azzal oszlatták el a kétségeit, hogy éppen ellenőrzést tartott, vagy pont az áldozat hiúságára játszották rá annak hangsúlyozásával, hogy a helyi parancsnok személyesen jött elé, mert ennyire fontos az Egyesült Államok számára. Ezután arra hivatkozva, hogy a kihallgatás, a jegyzőkönyv felvétele és a hivatalos igazolások kiállítása miatt el kell menni az amerikai tiszt irodájába, beültették egy amerikai dzsipbe. A járműben ülők mindig amerikaiaknak adták ki magukat, amerikai egyenruhát viseltek és fegyvereket tartottak maguknál. Hogy miképp tudott az StB mindezt szert tenni? A járműveket, fegyvereket és egyéb eszközöket a 3. amerikai hadsereg hagyta hátra – ugyanis a második világháború európai szakaszának utolsó napjaiban George S. Patton tábornok elindította a csehszlovákiai

25 == Janděčková, 2013: 75.

26 == ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

hadműveletét, de csak Plzeň városáig jutott, mert felsőbb utasításra Prága felszabadítását a Vörös Hadseregnek kellett hagynia.

Viszont az egyenruhák már máshonnan származtak: a csehszlovák filmstúdiók (Barrandov), valamint a prágai és plzeňi színházi társulatok ruhatáiraiból „kölcsönözték” azokat.²⁷ Az amerikai katonáknak, öröknek, sofőröknek öltözött StB-ügynökök alig szólaltak meg, nehogy lebuktassák magukat – feladatuk rendszerint annyiban merült ki, hogy a *CIC Command/Kommandant* (!) angol–német feliratú épületbe kellett bevezetniük az áldozatot. Myslív-nél egy gát melletti házat jelölték ki tiszt irodának. Ezt – ahogyan valószínűleg a többi álhatárnál lévőt – a csehszlovák állambiztonság igyekezett a lehető legautentikusabban „amerikaiasítani”. Vagyis olyan dolgokat helyeztek el az irodában, mint az Egyesült Államok zászlói, angol nyelvű térképek Európáról és az amerikai kontinensről, hivatalos angol nyelvű dokumentumokat helyeztek az asztalra, de nem feledkeztek meg Henry S. Truman amerikai elnök fényképéről sem. Ráadásul az „amerikaiak” néhány olyan „apróságokra” is ügyeltek, mint például hogy a „határátlépőt” az asztalon lévő whiskyvel, angolszász dohányáruval (Lucky Strike, Camel) kínálták meg, sőt ha családostól jött, a gyerekeknek svájci csokoládéval és rágógumival kedveskedtek. Ezzel párhuzamosan rengeteg árut, ékszert, fonográfot (mely amerikai dalokat játszott le), dollárt helyeztek el az asztalon, hogy a célszemélyben tovább erősítsék azt a képet, hogy egy gazdag „kapitalistával” ül szemben, aki – igazi amerikai lévén – fitogtatja önbizalmát és a vagyonát.²⁸

= = = Színháték felsőfokon

Miután az asztalhoz ültették az áldozatot, kezdetét vette a *Kámen*-akció legfontosabb szakasza: a kihallgatás. Ebben az esetben teljesen szabad kezet adtak a főszereplőnek, vagyis Amon Tomašoffnak. Az időközben „amerikai ezredessé” előléptetett „Tony” nem meglepő módon a korábbi életútjának és nyelvtudásának köszönhetően bújhatott az amerikai tiszt bőrébe, akinek el kellett nyernie a „határátlépő” bizalmát, és bármiféle erőszak alkalmazása nélkül a lehető legtöbb információt kellett kiszedni belőle. Továbbá fontos volt, hogy tudjon improvizálni, gyorsan és megfelelően reagálni a váratlan helyzetekre, kérdésekre és megnyilvánulásokra. El kellett játszania, hogy nem tud csehül, ezért egy „emigrált” és az amerikai hadseregben szolgáló cseh katonát bíztak meg a fordítási feladattal – a tolmács legtöbbször Karel Kocina volt, aki korábban szintén a ZOB angolszász osztályán dolgozott, és az StB klatovi parancsnokságán teljesített szolgálatot. Ő segített a CIC-től vagy a nagykövetségtől ellopott vagy hamisított angol formanyomtatványok kitöltésében is – szándékosan olyan kérdéssort állítottak össze, amelyre ha a kihallgatott személy

27 == ABS, f. K., ZV-122 MV, Zdeněk Kettner vallomása, dátum nélkül.

28 == Jandečková, 2013: 84–85.; Lukes, 2011: 7–8.; ABS, f. K., ZV-122MV, Őj. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

pontos felelet adott és a „tolmácsra”, illetve „amerikai tisztre”²⁹ bízta a válaszok leírását, akkor a csehszlovák törvények alapján már ennyivel elkövette nemcsak a tiltott határátlépést, hanem a külföldi nemzetbiztonsági szervvel való együttműködés és akár a kémkedés bűncselekményét is. Például: *„Miért menekülnek? Milyen a politikai irányultságuk? Van-e érdemük a kommunizmus elleni harcban? Kiket talál még érdemesnek az országból való kimenekítésre és az amerikaiakkal való kooperációra?”*³⁰ Sajnálatos módon nem egy esetben előfordult, hogy maguk a kihallgatott személyek szándékosan eltúlozták az antikommunista tevékenységüket, a földalatti szervezeteik nagyságát és jelentőségét, hogy így szerezzenek pluszpontokat az (ál)-amerikaiak szemében. Az „amerikaiak” ezután, arra hivatkozva, hogy „menekülttáborba” viszik, a kitöltött nyomtatványokat (a célszemély aláírásával) átadták és újra beültették az áldozatot a dzsipbe, vagy megmutatva neki a „helyes” irányt, gyalog küldték tovább. Azonban amikor az állítólagos „menekülttábor” felé tartottak, akkor váratlanul egy SNB-s járőr állította meg a „határsértőt”. Mivel az áldozat nem tudott kielégítő magyarázattal szolgálni, ráadásul idegen nyelven kiállított – de rajta az ő aláírásával szereplő – igazolásokat és jegyzőkönyvet tartott a kezében, tagadni sem tudta az „ellenséggel való konspirálás” tényét.

Miután a csapdába esett személyt az SNB-tisztek is kihallgatták, először a Domažlicei Bíróságra, majd az állambiztonság Klatovyban lévő területi irodájába, végül pedig Prágába szállították. Voltak, akiket a bíróság életfogytiglanra, sőt halálra ítélt, de a legtöbben 15-20 év letöltendő börtönt vagy munkatáborot kaptak. Sok esetben az áldozatok tulajdonát és vagyonát az StB érintett tisztjei elkobozták, és nem ritkán személyes haszonszerzés céljából eladták. Maguk a letartóztatottak csak sokkal később – vagy még akkor sem – szembesültek azzal a kellemetlen ténnyel, hogy akarattuk ellenére egy StB által felállított „színházhoz” asszisztáltak. Sőt mindvégig magukat okolták a kudarcért, mert a hatóságok azt az érzetet táplálták bennük, hogy könnyen emigrálhattak volna, ha helyesen követik az „amerikaiak”, illetve az embercsempészek utasításait, tehát az áldozat hibája, hogy eltévedt és rossz irányba ment. Másokkal azt hitették el, hogy miután a csehszlovák hatóságok értesültek a szökésükről, az SNB-sek/StB-sek betörték „Németországba”, hogy visszahurcolják őket Csehszlovákiába.³¹

Még az is előfordult, hogy miután kitöltötték a papírokat, Tomašoff eljászott egy telefonhívást az „amerikai parancsnoksággal”, majd közölte a „határátlépőkkel”, hogy a politikai menedékkérelmüket elutasították, mert nem fizettek eleget, nem eléggé „elkötelezettek a szabad világ iránt”, vagy szimplán „kommu-

29 == Természetesen megvolt annak a kockázata, hogy a célszemély tud angolul, de ezt még az elején igyekeztek kiszűrni, s olyankor nem alkalmazták Kocinát, de az is megtörtént, hogy más nyelven (franciául, németül etc.) folytatták le a kihallgatást.

30 == ABS, f. K., ZV-122 MV, Zdeněk Kettner vallomása, dátum nélkül; ABS, f. K., ZV-122 MV, Josef Plechatý vallomása, dátum nélkül.

31 == Krupka, 2024.

nista kémek”.³² Így végül maguk az amerikai egyenruhába bújtatott StB-sek teljesen hivatalosnak tűnő körülmények között „átadták/visszatoloncolták” az „emigrálókat”. Ezáltal elhitették az áldozatokkal – akik később a börtönben és az ismerőseik körében is ezt híresztelték –, hogy az Egyesült Államok csak felbújta a csehszlovákokat, átveri, kihasználja és kijátssza az áldozatokat, mindezt „önös érdekekből” vagy „puszta szórakozásból”.³³

A mai napig csak hozzávetőleges adatok állnak rendelkezésre a *Kámen*-akcióba belerángatott személyek számáról. A cseh és szlovák történetírás körülbelül negyven letartóztatott esetében mutatta ki biztosan, hogy beleesetek az StB által kiépített csapdába, és történetüket azóta többé-kevésbé sikerült dokumentálni. Az első áldozat Jan Prošvic, a felesége, Jiřina, és két idősebb lányuk, Věra és Jana voltak. A családfő az ETA nevű elektrotechnikai vállalat egyik alapítója és fő befektetője volt. Mivel államosították a cégét, és a kollégáit egymás után tartóztatták le, a távozás mellett döntött. 1948. április 13-án Janoušek felkereste őt, és rávette a szökésre. Később Prošvicet ugyan kényszermunkára ítélték, de sikerült megszöknie a munkatáborból, az NSZK-ba menekült, majd onnan Nagy-Britanniába költözött. Családját viszont kénytelen volt Prágában hagyni, akiket az StB rendszeresen zaklatott. Például a lányuknak megakadályozták a kórházi kezelését. A család villáját Antonín Zápotocký csehszlovák államfő kapta meg.³⁴

Ugyanakkor a történészek több százra becsülik az áldozatok számát, csakhogy az iratok nagy része azóta megsemmisült vagy elveszett. Amikor – a hatvanas években – Csehszlovákiában elkezdődött az StB „szocialista törvényességet” megsértő módszereinek, a koncepciók pereknek és egyes parancsnokok bűncselekményeinek és túlkapásainak a felülvizsgálata, és kihallgatták a műveletben részt vevő tiszteket is, azok rendszerint azt válaszolták, hogy ők már nem emlékeznek az áldozatok nevére, csupán egy-két konkrét esetet és személyt tudtak felsorolni. A pontos rekonstruálást az is nehezíti, hogy Abrahamovič legtöbbször szóban utasította a részt vevő tiszteket, osztotta ki a szerepeket, és csupán a legszükségesebb információkról készített feljegyzést, ezek nagy részét is kódolva írta meg, és azok csupán a BAa más osztályaihoz intézett kéréseket tartalmaztak.³⁵ Ennek hátterében az állt, hogy a főszereplők gyakran a saját illegális cselekedetüket is a *Kámen* örve alatt valószínűsítették meg, így egyáltalán nem törekedtek a „teljes körű dokumentációra”: Abrahamovič és Orovan egyaránt valutaüzérkedést folytatott, megtartották maguknak az áldozatok pénzét és ékszereit (vagy később eladták azokat), vagy Tomašoff a drága éttermi számláit a Belügyminisztériummal fizettette ki. Sőt nem alaptalan az

32 == ABS, f. K., ZV-122 MV, Josef Plechatý vallomása, dátum nélkül.

33 == Lukes, 2011: 4–6.

34 == Krupka, 2024.

35 == ABS, f. K., ZV-122 MV, Záznam pohovoru Zdenkem Kettnerem [Zdeněk Kettnerrel készített interjú átírata], 1963. január 8.

a feltételezés sem, hogy azért maradt fenn kevés dokumentum, mert nem mindenki érte meg az akció végét.³⁶ Az áldozatok valami miatt gyanút fogtak, és megpróbáltak elmenekülni az állítólagos amerikaiak elől, amiért az StB-tisztek a helyszínen agyonlőtték őket – ilyenkor gyorsan lezárták az ügyet, igyekeztek minimalizálni a kudarcukra utaló nyomokat, vagy egyszerűen nem a *Kámen*-akció név alatt adminisztrálták az iratokat. Ugyanis, dacára minden erőforrásnak és óvatosságnak, a szervezők követtek el hibákat, nem sikerült az összes gyanúra okot adó elemet kiszűrni és a hirtelen beálló fordulatot megfelelően kezelni. Például Tomašoff a haditengerészet és nem a hadsereg hírszerzésének egyenruháját viselte, ami elbizonytalaníthatta az áldozatot, hogy akkor mely haderőnem tagja is hallgatja ki. Az ablakot egy takaróval fedték el, de nem magyarázták meg, hogy miért. Emellett csak cseh karakterű írógép volt az asztalon, rossz helyesírással voltak feltüntetve az egyes hivatalos megnevezések (pl. „Komandant” Kommandant helyett), vagy ott függött a már elhunyt korábbi elnök, Franklin D. Roosevelttel fényképe is.

Oldřich Maláč egyike volt azon keveseknek, akik „időben” felismerték, hogy egy ügyesen megszervezett átverés áldozatai. Maláč a Belügyminisztérium elbocsátott alkalmazottja volt, komoly amerikai kapcsolatokkal és szakmai múlttal – például a német megszállás után a londoni csehszlovák emigráns kormányban dolgozott. Bár a felesége, Ludmilla először kérlelte a férjét, hogy maradjon otthon, mert ennek az egésznek „csapdászaga” van, de mivel egymás után tartóztatták le a volt munkatársait, úgy vélte, hogy már csak napjai vannak hátra. 1948. május 1-jén vitték el a határhoz. Maláč azonban már az elején gyanút fogott, mert a német „határőrök” szláv akcentussal beszéltek a nyelvet. Később feltűnt neki, hogy bár Tomašoff angolul beszél, de néha megfélekedezett arról, hogy mely angolszász dialektust használja, és összekeverte az amerikai és a brit angolt. A következő gyanús elem az volt, amikor a kihallgató „amerikai tiszt” nagyon könnyen gépel a cseh billentyűzetű írógépen. Az aláírásra váró jegyzőkönyve is a csehszlovák bürokrácia szabályai és logikája alapján készült, nem pedig az angol szerint, amit Maláčnak volt alkalma a második világháború alatt megismernie. Végül elutasította a további válaszadást, és nem írt alá semmit. Ennek ellenére 15 évnyi kényszermunkára ítélték. 1956-ban szabadon engedték, élete végéig építkezéseken dolgozott.³⁷

== Diplómáciai csaták

Bár kétségtelen, hogy „Tony” és társai mindent megtettek a diszkrécióért, pusztán idő kérdése volt, hogy mikor lepleződnek le az amerikaiak előtt. Ugyan az StB számolt a dekonspirációval, de valószínűleg a legpesszimistábbakat is meglepte, hogy

36 == ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.; Lukes, 2011: 7.

37 == Janděčková, 2013: 89.

már alig három hónappal a művelet kezdete után az amerikai elhárításnak biztos információi állnak majd a rendelkezésére.³⁸

A cseh és szlovák történetírás a korai lelepleződés nyilvánvaló okaként a Všeruby mellett állomásozó SNB-erők parancsnokát, Stanislav Liškát jelöli meg. Ő ugyanis már 1945 óta a CIC szolgálatában állt, és közvetítők – legtöbbször kitelepítéstől megmentett szudétanémetek – útján vagy közvetlenül a határszakasznál tett látogatásai során informálta az amerikaiakat. Ugyanakkor ennek a felvetésnek ellentmond, hogy Liška magáról a *Kámen*-akcióról sokáig nem tudott adatokat szolgáltatni. Egyrészt kezdetben a századost csak részlegesen avatták be, ő csak a „saját szerepkörét” ismerte a színjátékban, de a művelet többi szakaszát vagy az abban részt vevő személyeket már nem. Többek között arról sem tudott érdemi információt nyújtani, ami leginkább érdekelt volna az amerikai elhárítást, hogy kik adták ki magukat katonáknak, honnan szereztek az egyenruhát és a felszerelést, és hogyan zajlott a kihallgatás. Másrészt pedig kezdetben állandóan figyelték, mi több, az StB részéről egyenesen próbára tették a megbízhatóságát. Liška rendszeresen kapott „váratlan” ellenőrzést, vagy a magukat határőröknek vagy emigrálóknak kiadó *agent provocateur*ök kérlelték, hogy jó pénzért árulja el, vajon az egész nem egy átverés-e, vagy hogy vigye őket inkább a határ másik szakaszára. Ezekbe az előkészített csapdába Liška nem sétált bele – túlságosan aggódott a családja miatt, főleg, hogy az év elején megszületett a harmadik gyereke. Óvatosságához az is hozzájárult, hogy a *Kámen*-akcióval párhuzamosan „valódi” embercsempész-tevékenységet folytatott: olyan emigránsokat vitt át a határon, akiket valamennyire ismert, vagy akiket a CIC csehszlovákiai hálózatának tagjai „visszaigazoltak”. Igaz, 1948 második felétől, amikor felgyorsult a művelet, már jóval kevesebb ügyet vállalt, de még így is körülbelül 110–130 csehszlovák állampolgárnak segített elmenekülni az országból.³⁹

Idővel Liška egyre több részletet tudott, és ez alapján egyáltalán nem tetszett neki, hogy az állambiztonság a SNB-s beosztottjait használja fel az „illúziós játékra”. Valószínűleg a lelkiismerete megnyugtatása érdekében levelet írt Franciaországban élő emigráns ismerősének, Václav Kociannak, amelyben arra kérte őt, hogy „*a londoni rádióban jelentsék be, hogy a csehszlovák emigránsok elfogása érdekében a Csehszlovák Köztársaságban egy hamis határt hoztak létre*”.⁴⁰ Kocian később azt nyilatkozta, hogy miután megkapta az üzenetet, továbbította újságíró ismerőseinek, és a BBC cseh nyelvű adásában elhangzott a figyelmeztetés. Azonban azt máig nem tudni, hogy Kocian mikor kapta meg a levelet, és mikor ment le a rádióadás, mivel a cseh történészeknek nem sikerült rálelniük a rádióadás átíratára.

38 == Redakce Euro.cz, 2012.

39 == Šiška, 2019.

40 == Janděčková, 2013: 84.

Csak hogy Liškát okolni a *Kámen*-akció dekonspirálódásáért több kérdést vetett fel, mint amennyit megválaszolt. Az állambiztonságiak szerint ugyanis Washington egyszerűen „túl korán” tiltakozott a gyakorlat ellen. Azaz léteznie kellett egy olyan, magasabb pozícióban lévő szivárogtatónak, aki a kezdetektől rálátással bírt az egész akcióra. Ezért František Havlíček alezredesnek, az SNB klatovi területi főparancsnokának neve szintén felmerült a gyanúsítottak között. Mint később kiderült, ő volt a feje a CIC csehszlovákiai hálózatának, és ő szervezte be Liškát (is) az amerikaiakkal való együttműködésre. Az alezredes már 1948 nyarán adott át érdemi információkat a *Kámen*ről a prágai amerikai nagykövetségen dolgozó összekötőjének.⁴¹

Ezzel párhuzamosan olyan véletlen események is hozzájárultak a leleplezéshez, mint az Igor Lukeš történész által említett ún. „Božena-ügy”. A húsz év körüli, „*élénk természetű, bájos*” Božena az amerikai nagykövet egyik asszisztensének, Walter Birge-nek volt a barátnője. Az egyik randevújuk végén Božena úgy búcsúzott el a szerelmétől, hogy „*lehet, legközelebb már Nyugaton fogunk találkozni*”. Csak hogy hiába teltek a hetek, Birge semmiféle hírt nem kapott a barátnőjétől, és feltűnt neki, hogy annak néhány közeli ismerőse szintén eltűnt. Ezért a férfi saját maga kezdett el nyomozni: kiderítette, hogy Božena egy „*ajánlatot kapott az ország elhagyására*”, és meggyőzte a csatlakozásról hét barátját is. Hetekkel később megtalálták a csoport tagjainak holttestét, testükben automata fegyverekből származó lövedékekkel. Az eset elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy immáron a CIC és más angolszász szerv is alaposabban körülnézzen a bajor–csehszlovák határszakaszon.⁴²

Bárkinek az információi bizonyultak is döntőnek, a Truman-adminisztráció nyilvánosan reagált az ügyre. A csehszlovák hatóságokat – de leginkább a Külügyminisztériumot – valósággal sokkolta, hogy 1948. június 15-én, vagyis alig két hónappal az első áldozatok, Jan Prošvic és családja után megérkezett az első amerikai tiltakozó jegyzék.⁴³ Az amerikaiak nemcsak pontosan megnevezték a helyszínt (Všeruby), és részletes leírást adtak az állítólagos „field command” külső és belső felépítéséről, hanem olyan részletekre is kitértek, mint a whisky, Roosevelt fényképe és az amerikai cigaretták márkája. Bár az egész álhatár „rendeltetésében” tévedtek – Washingtonban úgy vélték, hogy a kommunista kormány csak egyes ellenzékiet akar így diszkreditálni –, immáron szemernyi kétség sem volt a tekintetben, hogy az egész művelet dekonspirálódott. Ennek ellenére az StB-nél mégis a folytatás mellett döntöttek, mert bár lehet, hogy Nyugaton tudtak az álhatárról, de nem engedték, hogy a csehszlovák lakosság tudomást szerezzen a dologról. Ezért Prága egyszerűen figyelmen kívül hagyta a tiltakozást, és nem vetett véget a *Kámen*-akciónak.

41 == Benešová, 2024.

42 == Lukes, 2011: 7.

43 == Krupka, 2024.

Csak hogy Washington egyáltalán nem kívánta ennyiben hagyni a dolgot. Július 2-án egy újabb amerikai tiltakozás futott be a külügyi tárcának helyet adó Černín-palotába. Ismét pontos részleteket tettek közzé, mint az álamerikai katonák által használt járművek és egyenruhák. Lényegében felszólítást intéztek a kommunista vezetéshez, amikor azt írták, hogy az amerikai *„nagykövetségnek nem áll érdekében megszabni, hogy az ellenőrzések során Prága milyen eszközöket biztosít a határőrei rendelkezésére, de azt helyteleníti, hogy az amerikai egyenruhákkal és jelvényekkel ilyen mértékben éljen vissza”*. Immáron Prága sem tehetette meg, hogy reakció nélkül hagyja a tiltakozást. „Paranoidnak” nevezték az amerikai katonák létezését Všeruby mellett, és biztosították a csehszlovákiai lakosságot, hogy a *„legalaposabb nyomozás sem derített ki semmi olyat, amivel igazolhatóak lennének az amerikai koholmányok”*. Az angolszász cigarettákat, whiskyt és az elnökök fényképeit azzal magyarázták, hogy még a 3. amerikai hadsereg hagyta ott vagy adta oda a lakosságnak, de azon sem csodálkoznának, ha a helyiek a feketepiacról szerezték volna be az inkriminált dolgokat – ami szerintük amúgy is virágzik az amerikai zónákban. Éppúgy mindenkit igyekeztek arról biztosítani, hogy amennyiben *„valaki amerikai egyenruhában rohagálna”* Csehszlovákia területén, akkor az SNB már rég letartóztatta vagy agyon is lőtte volna. Ezért az egész amerikai „koholmányt” egy „megbízhatatlan informátor” nyakába varrták, amelynek bedőltek a nyugati hírszerző szolgálatok, ország-világ előtt lejáratva magukat.⁴⁴

Mindezek ellenére a Kámen-akció pártolói, illetve a szigorúbb határellenőrzést követelő StB tovább kívánta folytatni a műveletet. Igaz, ekkor már sokkal szigorúbb keretek közé kívánták szorítani és alapos nyomozást indítottak annak kiderítésére, hogy ki lehetett a szivárogtató. Legelőször a „felbérelt” embercsempészekre terelődött a gyanú, mert a májusban szökésen kapott – később viszont sikeresen elmenekült – „Jonny” adhatott át információkat a CIC-nek. Ugyanakkor a Kámen-akcióval tisztában lévő StB-tisztek egy része felhívta a feljebbvalói figyelmét, hogy az amerikaiak leginkább az egész színjáték utolsó két felvonását (tehát a kihallgatást és átadást) ismerték részletekbe menően, és erről tettek említést a tiltakozó jegyzékekben, miközben annak első szakaszairól (megkörményezés, szállítás) semmit nem tudtak. Vagyis a szivárogtatók csak olyanok lehettek, akik az áthatáron teljesítettek szolgálatot, tisztában voltak a „field command” felépítésével és az álrühás amerikaiak és németek létével, még ha a pontos személyazonosságukat nem is ismerték.

Ezért a potenciális elkövetők listáján csakhamar felbukkant Liška neve is, ám a CIC-ügynök Havlíček alezredes kezdetben eloszlatta a századossal kapcsolatban felmerült gyanút. Végül 1948. december 10-én letartóztatták Liškát, de a rendőri múltjából kifolyólag nem tört meg, és végig kitérő válaszokat adott. A színészi játéka és a közvetett bizonyítékok cáfolása olyan jóra sikeredett, hogy még az őt személyesen – nemegyszer fizikai erőszakkal – kihallgató Abrahamovič is *„nagy*

44 = = Lukes, 2011: 8–9.

magabiztossággal” állapította meg a százados ártatlanságát.⁴⁵ A Liškával kapcsolatos gyanú eloszlátásához az is hozzájárult, hogy a beosztottjai közül néhányan átszöktek Németországba. Például az a František Martin és Bohumil Mikeš, akik „német határőröknek” adták ki magukat, január 8-án a családjikkal együtt elmenekültek, s a Kámenben betöltött szerepükről részletes leírást adtak az amerikai és a német hatóságoknak. Még az amerikai zónákban tevékenykedő csehszlovák hírszerzők és a két egykori határőr bűnösségét igazolták vissza: Martin és Mikeš az árulók, ők felelősek a lebukásért, és az értesüléseik alapján készültek az amerikai tiltakozó jegyzékek.⁴⁶ Így aztán Liškát öt hónapnyi vizsgálati fogság után szabadon engedték és ejtették az ellene felhozott vádakat. Azonban a százados egyáltalán nem késlekedett, mert tudta, a szerencséje nem tart a végtelenségig. Ezért az amerikai és CIC kapcsolatait felhasználva, 1949. augusztus 12-án sikeresen átszökött az NSZK-ba.⁴⁷ „Liška vallomása” később nagy segítségére volt az amerikaiaknak, hiszen ebből már teljes képet kaphattak az egész *Kámen*-akcióról. Liškát a Ludwigsburgban lévő menekülttáborba szállították, ahol a korábban említett Jan Prošvic, a *Kámen*-akció első áldozata is tartózkodott, miután megszökött a csehszlovák munkatáborból. Azonnal felismerte a századost, és nemcsak megverte, de fel is jelentette az amerikaiaknál, mint „kommunista kém”. Ezután Liškát hónapokig tartó vizsgálatnak vették alá és szigorú őrzés alatt tartották. Végül a CIC visszaigazolta, hogy Liška valóban az ügynökük, nem vált kettős ügynökké, és több mint száz csehszlovák emigránsnak segített a szökésben. Ennek ellenére az amerikai hatóságok csak 1951-ben engedték szabadon, majd Kanadában telepedhetett le. Liška 1959-ben kiadta az életrajzát *Falešné hranice* (Hamis határok) címen, amelyben immáron a széles közönség előtt is beszámolt a *Kámen*-akcióról.

== Befejezés

A téma kutatói szerint a *Kámen* még az amerikai tiltakozó jegyzékeket követő két évben is folytatódott, de erről az időszakról alig maradt fenn megbízható forrás, konkrét ügyet ismertető dokumentum. Sőt még az a kevés állambiztonsági levéltári forrás is komoly ellentmondásokat tartalmaz. Például az egyikben arról írnak, hogy különböző okokból (ellenőrizhetetlenné vált, túlságosan szétaprózódott, bűncselekmények elkövetésére használták stb.) valamikor 1949 végén „*megtiltották a provokáció további gyakorlását*”.⁴⁸ Aztán kiderült, hogy a későbbi koncepciók perekhez (pl. Slánský és társai ellen) is felhasználták, mint amikor a szlovák nemzeti-ségű külügyminisztert, Vladimír Clementist tartóztatták le „illegális határátlépés” kísérlete miatt 1951. január 28-án – igaz, arról a mai napig nincs egyértelmű állás-

45 == ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

46 == Jandečková, 2013: 86.

47 == Šiška, 2019.

48 == ABS, f. K., ZV-122MV, Č.j. 00250/Z-63. Zpráva [Jelentés], 1963. február 1.

pont a történészek között, hogy a külügyminiszter önszántából akart-e emigrálni, vagy sem.⁴⁹ A *Kámen*-akcióról fennmaradt egyetlen fénykép is arra utal, hogy azt nem fejezhették be 1949 végén: ezen az utolsó áldozatként számon tartott Jaroslav Hakr látható, akit Miroslav Hajek barátjával együtt egy magát ukrán nacionalista csoport (!) vezetőjének kiadó *agent provocateur* csalt csapdába 1951. szeptember 9-én (lásd a 3. számú fényképet).⁵⁰

A rendszerint amerikai tiszt bőrébe bújó Amon Tomašoffot – annak „univerzális ügynök” minősítése következtében – nem kizárólag a *Kámen* fedőnevű akcióba vették be, hanem újabb és újabb fedőneveken (pl. „Maier”) további operatív műveletekben alkalmazták. Azonban a mai napig nem ismert okok miatt 1950 áprilisában, a Békekongresszus prágai ülése alatt Karel Šváb, az akkori belügyminiszter-helyettes kiszúrta az F-7-es ügynököt a találkozó helyszínén, és minden közvetlen indok nélkül a helyszínen letartóztatta.⁵¹ Bár pár nappal később szabadon engedték, „együttműködése” a csehszlovák állambiztonsággal megszakadt, és arról sincs információ, hogy a későbbiekben segített volna az StB-nek. Elköltözött Karlovarskába, és az állami gazdaságokban dolgozott, miközben folyamatosan lépkedett felfele a járási párthierarchiában. Csakhogy a politikai karrierjét kerékbe törte, hogy a második világháború alatt az angolszász fegyveres erőknél (is) szolgált, és a többszöri „kompromittálódása” miatt 1951. június 25-én elutasították a CSKP-ba való felvételét. 1953. január 26-án agydaganatban hunyt el.

Evžen Abrahamovič 1949. január 10-én megsérült, amikor két StB-csoport tévedésből tüzet nyitott egymásra (nem tudtak ugyanis arról, hogy a „másik banda” szintén fedett állambiztonságiakból áll). Ez az incidens hozzájárult ahhoz, hogy elkerülje a tisztogatásokat és a Liška szökését követő belső nyomozásokat.⁵² Miután visszatért az állományba, letartóztatásokat és kihallgatásokat vezetett, de a *Kámen*-akcióban többé már nem vett részt. 1951-ben a Belügyminisztérium elfogadta a leszerelési kérelmét, és több üzlet igazgatója lett.⁵³ 92 éves korában halt meg.

49 == Például a Clementisről életrajzi könyvet író Josette Baer szerint az akkor már a külügyminiszteri székből eltávolított kommunista politikust kutyasétáltatás közben *agent provocateur*ök beültették egy autóba, elvitték az egyik, meg nem nevezett állhatárig, ahol az amerikai és nyugatnémet egyenruhába öltözött ügynökök már vártak rá. Csakhogy Clementis – aki valószínűleg tudott a *Kámen*-akcióról – közölte, hogy őt akarata ellenére vitték el, nem fog megszökni, és vigyék vissza Prágába. Baer azzal is igyekszik alátámasztani a véleményét, hogy szerinte Clementis egyáltalán nem hagyta volna hátra Lídia feleségét, és a „rehabilitáció illúziójában” ringatta magát, nem sejtve, hogy a Rudolf Slánský főtitkár elleni koncepciós pereknek az egyik legfontosabb vádlottja lesz. Baer, 2017: 255–256.

50 == Krupka, 2024.

51 == Tomek, 2005: 21.

52 == Lukes, 2011: 10.

53 == Zpráva [Jelentés]. ABS, f. K., ZV-122MV, 01.02.1963., Őj. 00250/Z-63.

A „trojka” utolsó tagja, Emil Orovan maradt legtovább az StB szolgálatában, igaz, 1950-ban a szolgálati fegyverének elhagyása és annak be nem jelentése miatt hivatalosan eltávolították a Belügyminisztériumból. Ugyanakkor ez korántsem jelentette titkosszolgálati pályafutásának a végét: kinevezték recepciósnak a prágai Alcron szállodába, ahonnan a nyugati vendégekről jelentett, és segített az állambiztonságnak a különböző operatív akciók végrehajtásában, például kompromitáló felvételek készítésével, „mézescsapdák” állításával vagy lehallgató eszközök telepítésével.⁵⁴ A prágai tavasz leverését követően egyike volt azon pár tucatnyi StB-ügynöknek, akik elmenekültek az országból: 1969-ben a harmadik feleségével Izraelbe utazott. Életének ezen szakaszáról nem sokat tudni, feltételezések szerint nem maradt sokáig a közel-keleti országban, hanem a Dél-afrikai Köztársaságba utazott tovább, míg Václava Janděčková úgy tudja, hogy a rendszerváltást követően visszaköltözött Prágába.⁵⁵ Érdekesség, hogy Abrahamovič és Orovan ellen is indítottak eljárást 2011-ben, többek között a Kámen-akcióban betöltött kulcsszerepük miatt, de egy évvel később az ügyészség bizonyítékok hiányára hivatkozva ejtette a vádat.⁵⁶

Egy ismeretlen, magát amerikai CIC-tisztnek kiadó StB-ügynök hallgatja ki Jaroslav Hakrt 1951 szeptemberében.

Forrás: ABS: H-253.

54 == Uo.

55 == Janděčková, 2013: 80.

56 == ČTK, 2012.

A *Kámen*-akciót már az 1960-as években is egyfajta elrettentő példaként tüntették fel a CSKP-ban és az StB-ben. Amikor Csehszlovákiában is kezdetét vette a koncepciós perek felülvizsgálata,⁵⁷ a „korábbi állambiztonsági gyakorlatokról” készült belügyminisztériumi jelentések már korántsem értékelték pozitívan a műveletet, igyekeztek az arra utaló minden nyomot eltüntetni, és az egészet úgy beállítani, mint néhány állambiztonsági tiszt „önálló, nem engedélyezett, saját meggazdagodásukat célul kitűző” akcióját. Ezért nem meglepő, hogy egy 1963-ban készült összegzésben arra jutottak, hogy a BAa iv. csoportfőnökség valamennyi osztálya közül a 3. részleg volt az egyetlen, amely fennállása alatt megsértette a szocialista törvényességet, mégpedig a *Kámen*-akcióval.⁵⁸

=== Levéltári források ===

Archiv bezpečnostních složek [Biztonsági Szolgálatok Levéltára, Prága, Csehország] (ABS)

Fond: K. Svazková agenda [ügymenet i kötet]

ZV-122 MV, ZM-122/A MV Sbírka Zvláštní vyšetřovací spisy

=== Hivatkozott irodalom ===

Baer, 2017

Baer, Josette: „*Spirits that I've cited ...?*” *Vladimír Clementis (1902–1952): the Political Biography of a Czechoslovak Communist*. Ibidem, Stuttgart.

Bessenyei, 2019

Bessenyei Vanda (szerk.): *Források a Slánský-per és mellékpereinek történetéhez*. (Documenta Historica, 102.) JATE Press – SZTE BTK Történész Diákkör, Szeged.

Jandečková, 2013

Jandečková, Václava: Akce „Kámen” – Všeruby 1948. Nová odhalení v případu falešné hranice Evžena Abrahamoviče. *Paměť a dějiny*, 2. sz. 75–89.

Lukes, 2011

Lukes, Igor: Kamen. A Cold War Dangle Operation with an American Dimension, 1948–52. *Studies in Intelligence*, 1. sz. 1–12.

57 == Bővebben a témáról lásd Bessenyei, 2019.

58 == Zpráva [Jelentés]. ABS, f. K., ZV-122MV, 01.02.1963., Č.j. 00250/Z-63.

Tomek, 2005

Tomek, Prokop: Amon Tomašoff – dobrodruh ve službách komunistů.

Securitas Imperii, 12. sz. 5–29.

=== Internetes hivatkozások ===

Benešová, 2024

Benešová, Hana: Únor 1948: Klatovský velitel snb František Havlíček získal Řád Vítězného února. Pak komunisty zradil. <https://www.reflex.cz/clanek/historie/111885/unor-1948-klatovsky-velitel-snb-frantisek-havlicek-ziskal-rad-vitezneho-unora-pak-komunisty-zradil.html> (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

ČTK, 2012

Policie chce stíhat devadesátiletého důstojníka StB. Za fingované převaděčství. <https://domaci.hn.cz/c1-58197940-policie-chce-stihat-devadesatileteho-dustojnika-stb-za-fingovane-prevadecstvi> (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

Krupka, 2024

Krupka, Jaroslav: Akce Kámen: Do pasti StB padlo 40 lidí, osudnou se stala i pár jejím strůjcům. https://www.denik.cz/z_domova/akce-kamen.html (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

Redakce Euro.cz, 2012

Redakce Euro.cz: Jak komunista Zápotocký přišel k vile Jana Prošvice. <https://www.euro.cz/clanky/jak-komunista-zapotocky-prisel-k-vile-jana-prosvice-860630/> (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

Šiška, 2019

Šiška, Miroslav: Vtažen do ďábelského plánu: Po únoru 1948 musel vodit lidi do pasti na falešné hranici. <https://www.novinky.cz/clanek/historie-vtazen-do-dabelskeho-planu-po-unoru-1948-musel-vodit-lidi-do-pasti-na-falesne-hranici-40271529> (utolsó letöltés: 2024. június 30.).

Kulcsszavak

=====

Csehszlovákia, disszidálás, határátlépés, titkos állambiztonsági eszközök és módszerek

/ Deception at the Highest /

The Czechoslovak State Security's Operation *Kámen*

Operation *Kámen* [Stone] was an operation of the Czechoslovak State Security (StB), lasting from 1948 to 1951. Its main objective was to deceive and capture citizens who attempted to defect from socialist Czechoslovakia to American-occupied zones in West Germany. For this purpose, they organised their own human trafficking network and arranged fake border crossings along the Czechoslovakian-West German border. Moreover, the StB dressed its agents in American military uniforms, interrogated the emigrants and “deported” them back to Czechoslovakia... where there were all arrested and taken to court. In the first chapter, the article examines the circumstances of the *Kámen*, with details of the most important StB-officers. The second, third and fourth chapters deals with the four stages of the whole operation: recruitment, trafficking across the fake border, the interrogation by “Americans”, and “deportation”. The next part shows how the *Kámen* was compromised and how the United States responded to it. Finally, the conclusion describes the later fate of the main actors and the perception of the operation within the Czech State Security.
